

Iris, Carnaval de Nice, 1956, © Iris Biermanas

Ian Parker

**ΛΑΚΑΝΙΚΗ ΨΥΧΑΝΑΛΥΣΗ
&
ΕΠΑΝΑΣΤΑΤΙΚΟΣ ΜΑΡΕΙΣΜΟΣ**

Ο καπιταλισμός δημιουργεί τις συνθήκες που δίνουν τη δυνατότητα για την ανάπτυξη εκείνων των κινημάτων που θα καταστούν ικανά να τον αντικρούσουν και ίσως να τον αντικαταστήσουν. Αυτή η περίπλοκη διαλεκτική σχέση μεταξύ ενός πανίσχυρου και διαβρωτικού εκμεταλλευτικού συστήματος και των δυνάμεων που στοχεύουν στο να κάνουν τον κόσμο ένα χώρο όπου η ελεύθερη ανάπτυξη του καθενός αποτελεί την προϋπόθεση για την ελεύθερη ανάπτυξη όλων, δέτει συγκεκριμένα προβλήματα για εκείνους που δουλεύουν για την κοινωνική και ατομική χειραφέτηση. Από τη μια πλευρά, οι μαρξιστές παρακινούνταν πάντα τόσο από οργή για τις αδικίες που οι καπιταλιστικές κοινωνικές σχέσεις επιβάλλουν στα άτομα όσο και από αναλύσεις του παραλογισμού αυτής της πολιτικής οικονομίας· μ' αυτήν την έννοια, το σοσιαλιστικό-φεμινιστικό σλόγκαν ότι το «προσωπικό είναι [και] πολιτικό» ανακτούσε τη συλλογική μνήμη εκείνου του είδους αγώνα που αφορούσε πάντα το καλύτερο κομμάτι της μαρξιστικής πολιτικής. Από την άλλη, οι ψυχαναλυτές επιμένουν συχνά ότι η προσωπική αυτογνωσία δεν είναι αρκετή για να μας οδηγήσει στις ρίζες της ανθρωπίνης δυστυχίας· η ενδοσκοπική ερμηνεία του πως έχουμε φτάσει να είμαστε όποιοι είμαστε μέσα στον κόσμο, πρέπει να συνδέεται με συλλογική δράση για να τον αλλάξουμε.²

Η ψυχανάλυση αυτή καθεαυτή δεν είναι απαραίτητα αντικαπιταλιστική και πολλοί αναλυτές έχουν ακολουθήσει τη σαρδόνια αποτίμηση των ιδεαλιστικών υποσχέσεων για σοσιαλισμό κι ευτυχέστερους καιρούς του ίδιου του Φρόιντ,³ προσυπογράφοντας κατά τη διαδικασία μία θεώρηση του σκοπούμενου της προσωπικής ανάλυσης, ωσάν να συνεπάγεται για τον αναλυόμενο σκεπτικισμό, αν όχι κυνισμό, σχετικά με την πολιτική δράση. Ένα από τα παράδοξα που λειτουργούν για τον περαιτέρω διαχωρισμό και την αναδιάρθρωση της καταπονημένης σχέσης μεταξύ του ατομικού και του κοινωνικού υπό τις συνθήκες του καπιταλισμού, είναι ότι ήταν οι αφηρημένες ακαδημαϊκές μορφές της ψυχαναλυτικής θεωρίας που εμβάδυναν την κατανόησή μας της σύγχρονης «υποκειμενικότητας» και που έχουν δυστυχώς επιτύχει να πα-

1. Μαντέλ, 1971.

2. Βλ. Kovel, 1988.

3. «Μια πραγματική αλλαγή στις σχέσεις των ανθρώπινων όντων με τις κτίσεις θα βοηθούσε περισσότερο προς αυτήν την κατεύθυνση, παρά οι οποιοσδήποτε ηθικές επιταγές· αλλά η αναγνώριση αυτού του δεδομένου μεταξύ των σοσιαλιστών έχει επισκιαστεί και αχρηστευτεί για πρακτικούς σκοπούς από μια νέα ιδεαλιστική παρανόηση της ανθρώπινης φύσης», Freud 2001α, σ. 143.

ρέχουν τα κύρια σημεία αναφοράς για το πως θα μπορούσαμε να συνδυάσουμε την ψυχανάλυση με το μαρξισμό. Ότι αυτά δεν μπορούν να συνδυαστούν, ότι είναι «ευθέως αντίθετα», αναγνωρίστηκε εδώ και πολύ καιρό από ψυχαναλυτές, όμως το πιο ενδιαφέρον και γόνιμο ερώτημα που περιμένει ακόμα να εξεταστεί διεξοδικά είναι: «πρόκειται για διαλεκτικά αντίθετα;»⁴ Για την απάντηση αυτού του ερωτήματος, χρειάζεται επίσης να είμαστε σαφέστεροι ως προς το ποια θα ήταν τα κατάλληλα σημεία αναφοράς. Δεν είναι αρκετό να λέμε απλά ότι τώρα μπορούμε να εγκύψουμε στη μελέτη του ερωτήματος συγκρίνοντας και αντιπαραθέτοντας τα γραπτά του Μαρξ και του Λακάν.

Ο σαφής προσδιορισμός των συγκεκριμένων θεωρητικών παραδόσεων —μαρξιστικών και λακανικών— μπορεί να μας είναι βοηθητικός ως ένα σημείο εκκίνησης, εφόσον υπάρχουν δύο παραδοχές που αυτές οι παραδόσεις ακολουθούν από κοινού και που πρέπει να λάβουμε σοβαρά υπόψη για να θεμελιώσουμε την αντιπαράθεση. Πρώτον, υπάρχει μια έμφαση στη διάσταση της πράξης, μια επιμονή ότι δεν είναι αρκετό να ερμηνεύουμε τον κοινωνικό κόσμο και τον εσωτερικό κόσμο· στην πρώιμη ψυχαναλυτική παράδοση αυτή η έμφαση είναι έκδηλη στην προσοχή που δίνεται σε αυτό που χαρακτηρίζει μια «μεταλλακτική» ερμηνεία⁵, ενώ για τους ασκούντες πρακτική λακανικούς είναι εμφανής στην επικέντρωσή τους στην κλινική εκπαίδευση. Τα πεδία πράξης είναι πολύ διαφορετικά, αλλά είναι μόνο διαμέσου της δουλειάς μέσα σε καθένα απ' αυτά τα πεδία που μπορεί να φτάσουμε σε απαντήσεις οι οποίες θα είναι και αυθεντικά λακανικές και μαρξιστικές. Δεύτερον, υπάρχει μια αναγνώριση ότι ο εντοπισμός της δουλειάς συνιστά μια συσσωρευτική παράδοση· ένα κίνημα ακτιβιστών ή ασκούντων πρακτική που διαβάζουν και ξαναδιαβάζουν θεμελιακά κείμενα, αλλά το οποίο μελετά συλλογικά και επισταμένως την τροχιά της συγγραφικής δραστηριότητας και των ερμηνευτικών σχολίων, ώστε να εκτιμήσει τι μπορεί να γίνει κατανοητό από τα σφάλματα όταν η θεωρία υποβάλλεται σε δοκιμασία. Στην καθεμία περίπτωση, φυσικά, το έργο της διάσωσης και διατήρησης της παράδοσης μορφοποιείται απαραίτητα σε σχέση με μια κατανόηση των συγκεκριμένων καταστροφικών σφαλμάτων, μέσω των οποίων εκείνοι που μιλούν για λογαριασμό της παράδοσης —της ψυχανάλυσης ή του μαρξισμού— την έχουν προδώσει.⁶

4. Strachey, 1937, σ. 7.

5. Strachey, 1934.

6. Mandel, 1979, Roudinesco 1990.

Υπάρχει, επιπρόσθετα, μια στενή αντιστοιχία μεταξύ των μορφών σφαλμάτων όσον αφορά την πράξη που καθένα από τα κινήματα έχει τεκμηριώσει και στη συνέχεια επιχείρησε να αποφύγει. Το αν αυτή η αντιστοιχία σηματοδοτεί κάτι περισσότερο από μια αναλογία μεταξύ της λακανικής και της μαρξιστικής παράδοσης και το αν στη συνέχεια δικαιολογεί το συμπέρασμα ότι οι απαντήσεις που έχουν παράσχει αυτές οι παραδόσεις είναι ομόλογες σε χαρακτήρα, είναι ένα άλλο ζήτημα, ένα ζήτημα που θα διερευνήσουμε σε εύθετο χρόνο. Η ομοιότητα μεταξύ των εχθροτήτων που έχει δημιουργήσει το καθένα από τα κινήματα κατά τη διαδικασία της ιστορικής του ανάπτυξης έχει ελκύσει από μόνη της αρκετούς σχολιαστές, που την παρατηρούν από την πλευρά του ενός κινήματος προς εκείνη του άλλου και αναζητούν μια αλληλοσυμπληρωματική σχέση για να καταστήσουν άξιο λόγου τον εντοπισμό κάποιων από τα σφάλματα και τους εχθρούς που υπάρχουν και λειτουργούν στο εσωτερικό των παραδόσεων και πολλαπλασιάζονται από αυτές. Σ' αυτά περιλαμβάνονται: Πρώτον, η επίδραση ορισμένων μορφών κουλτούρας οι οποίες διαστρεβλώνουν συστηματικά τις κριτικές και τους στόχους του κινήματος (η κουλτούρα της κατανάλωσης γενικά για τους μαρξιστές και η αμερικανική κοινωνία των Η.Π.Α. για τον Λακάν και, δεύτερον, η αποκρυστάλλωση μιας γραφειοκρατικής κάστας που ρυθμίζει τη θεωρία και την πρακτική σύμφωνα με τα δικά της συμφέροντα —ο κυρίαρχος κυβερνητικός μηχανισμός στη Σοβιετική Ένωση για τους μαρξιστές και η στραγγαλιστική λαβή της Διεθνούς Ψυχαναλυτικής Εταιρείας (IPA) για τους λακανικούς. Οι ποικίλες προσπάθειες για να διατυπωθούν επαρκώς ενδεδειγμένες θεωρίες του πολιτισμού και να δομηθούν εναλλακτικές μορφές οργάνωσης ως απόκριση στα πραγματικά προβλήματα που έχουν καταπονήσει αυτά τα κινήματα χρησιμεύουν όλο και περισσότερο στο να εντείνουν τη δουλειά των υποστηρικτών τους, είτε ως λακανικών ψυχαναλυτών είτε ως επαναστατών μαρξιστών.

«Al tu sers à rien»⁷

Ας στραφούμε σε μερικούς ακόμα μαχητικούς εσωτερικούς εχθρούς με τους οποίους έχουν έρθει αντιμέτωποι οι λακανικοί και οι μαρξιστές,

7. Φοιτητικό ολόγκαν στο Παρίσι το 1968, παρατιθέμενο από τον Macey, 1994, σ. 146. Λογοπαίγνιο στη γαλλική που σε ελεύθερη απόδοση σημαίνει «Αλ είσαι άχρηστος». (Σ.Ε.)

αλλά τους αντιμετώπισαν με κάπως διαφορετικό τρόπο. Και στις δύο παραδόσεις υπήρξε μια έλξη για μορφές σκέψης οι οποίες υπόσχονται την τεκμηρίωση και τη βελτίωση της θεωρίας, αλλά που στη συνέχεια απειλούν να την καταστρέψουν αμετάκλητα, και οι υποστηρικτές της κάθε παράδοσης μπορούν να δουν αρκετά καθαρά τους κινδύνους και τις συνέπειες αυτής της έλξης. Ωστόσο, υπάρχει μια ολέθρια εναντιομορφία μεταξύ των δύο παραδόσεων που αντανακλά σε αυτό ακριβώς το σημείο το διαχωρισμό μεταξύ του ατομικού και του κοινωνικού, έναν διαχωρισμό που είναι πολύ πρόσφορος για τους περισσότερους ψυχαναλυτές στην καθημερινή τους πρακτική, αλλά που στη συνέχεια καθιστά διάτρητη και υπονομεύει κάθε προσπάθεια από την πλευρά των μαρξιστών να ξαναβάλουν και πάλι μαζί τα δύο μέρη της εξίσωσης.⁸ Ο Λακάν γνώριζε ποια ήταν τα αντικείμενα διακύβευσης εδώ, καθώς χρησιμοποίησε ορισμένα υπάρχοντα θεωρητικά πλαίσια που ήταν έξω από τη φροϊδική παράδοση και αρνιόταν κάποια άλλα, με στόχο να ανοίξει το δρόμο για την άρθρωση αυτού που είναι εγγενώς κοινωνικό σε σχέση με το άτομο.⁹ Ήταν αυτή η στρατηγική χαρακτήρα πλοήγηση μέσα από εχθρικό έδαφος για να επιστρέψει στον Φρόιντ, που παρανοήθηκε κατ' επανάληψη από τον Αλτουσσέρ.

Από τη μια πλευρά αυτού του φαινομενικά ισότιμου χειρισμού πρόσφορων αλλά εν δυνάμει επικίνδυνων δυνάμεων, ο Λακάν αντλούσε από το δομισμό: από τον Λέβι Στρως για να αναμορφώσει την αντίληψη των σχέσεων συγγένειας και των όρων του Οιδιπόδειου συμπλέγματος ως κατ' ουσία κενών περιεχομένου, οριζόμενων, αντίθετα, από τη θέση τους στα πλαίσια κάποιας δομής.¹⁰ και από τον Σωσύρ για να φτάσει σε έναν απολογισμό των σημαίνοντων που λειτουργούν μέσα σε ένα σύστημα «διαφορών χωρίς δετικούς όρους».¹¹ Παράλληλα, όμως, ο Λακάν δεν εγκατέλειψε ποτέ εννοιολογικά συστήματα που ήταν εκ διαμέτρου αντίθετα με τη δομιστική θεωρία —από τα οποία εκείνο του Χέγκελ, κατανοούμενου μέσα από τον Κοζέβ, είναι το πλέον

8. «Είναι μόνο διαμέσου της άρθρωσης της διαφοράς τους ... που μπορεί να εκφραστεί επαρκώς η σχέση τους» (Adorno 1967, σ. 70).

9. «Στην ψυχο-νοητική ζωή του ατόμου εμπλέκεται απαρέγκλιτα κάποιος άλλος, σαν ένα πρότυπο, σαν ένα αντικείμενο, σαν ένας αρωγός, σαν ένας αντίπαλος· και έτσι, από την πιο πρώτη ατομική ψυχολογία, μ' αυτήν την εκτεταμένη αλλά πέρα για πέρα εύλογη έννοια των λέξεων, πρόκειται επίσης συγχρόνως και για κοινωνική ψυχολογία», Freud 2001β, σ. 69.

10. Lévi-Strauss, 1963.

11. Saussure, 1974, σ. 120.1

σημαντικό—¹² και χρησιμοποιούσε σταθερά άλλες θεωρίες της γλωσσολογίας, όπως του Γιάκομπσον,¹³ για τη νομιμοποίηση των δικών του θεωρητικών αναπτυγμάτων. Και ταυτόχρονα ο Λακάν απέρριπτε το δέλεαρ της «ψυχολογίας», τον ορμαδό ακαδημαϊκών και εμπειρικών μελετών της ατομικής ανάπτυξης, που έμοιαζαν να προσφέρουν μια λύση σε τόσους πολλούς ψυχαναλυτές που καλούνταν να παράσχουν αποδεικτικά στοιχεία για την αποτελεσματικότητα των θεραπειών τους.¹⁴ Συχνά στο γραπτό του έργο το σημαίνουν «ψυχολογία» αντιπροσωπεύει ό,τι χειρότερο σχετικά με την προσαρμογή των ατόμων στην αμερικανική κουλτούρα των Η.Π.Α., ένα εγχείρημα που έγινε απρόθυμα δεκτό και στη συνέχεια διαφημίστηκε με ενθουσιασμό από τους αντιπάλους του στη Διεθνή Ψυχαναλυτική Εταιρεία (IPA). Η αποστροφή του Λακάν προς εκείνους τους «θεραπευτές της ορθοπεδικής πρακτικής... που ψυχολογικοποιούν την αναλυτική θεωρία»¹⁵, είναι ίσως πηγή ικανοποίησης για τους μαρξιστές και η κριτική του συνηχεί με την υποψία μας ότι η ψυχολογία της αστικής τάξης επικυρώνει την εξατομίκευση της εμπειρίας και τις ερμηνείες της καταπίεσης, αλλά αυτή του η εχθρότητα χρωστά ελάχιστα σε αυτόν καθεαυτό το μαρξισμό.

Το πλέον πρώιμο ψυχιατρικό έργο του Λακάν για την παράνοια συνιστά τον πυρήνα της επιστροφής του στον Φρόιντ και της ψυχαναλυτικής του ανάγνωσης της πολιτισμικής δυσφορίας της πρώιμης περιόδου του 20ού αιώνα, όπως απορρέει αυτή από την «παρακμή του πατρικού *imago*» (αρχέτυπο),¹⁶ αλλά οι πολιτικές συνέπειες αυτής της ανάγνωσης για την κατανόηση του φασισμού, για παράδειγμα —ως μία πεισματική ναρκισσιστική φαντασιακή ταύτιση με τον πατέρα— συνιστούν άσχημα νέα για τους μαρξιστές που προσβλέπουν στην επαναστατική δύναμη της ανθρώπινης δημιουργικότητας. Η πολιτική θέση που απορρέει απ' αυτήν την ανάλυση είναι περισσότερο συμβατή με σουρεαλιστικές προσεγγίσεις, οι οποίες εξάλλου δεν κάνουν κάτι πολύ περισσότερο από το να μιμούνται απλώς αυτήν την ταύτιση.¹⁷ Με παρόμοιο τρόπο, η πλησιέστερη προσέγγιση από τον Λακάν της συντονισμένης δράσης μέσα σε ομάδες για μια ακόμα φορά προσφέρει λίγα πράγματα που

12. Μέσα από τον Κοζέβ 1969.

13. Γιάκομπσον 1975

14. Βλέπε, για παράδειγμα, Lagache 1953.

15. Lacan 1973, σ. 23.

16. Lacan 1980.

17. Βλέπε για παράδειγμα Greeley, 2001.

θα έδιναν άμεση ανακούφιση στους μαρξιστές· η χρονική λογική που αυτός σκιαγράφησε στο δοκίμιό του για την «προσδοκώμενη βεβαιότητα»¹⁸ συνιστά περισσότερο μια κριτική απ' ό,τι μία υποστήριξη της διωποκειμενικότητας, και ενώ αυτή η κριτική είναι χρήσιμη, αν όχι και απαραίτητη, για κλινική εργασία με άτομα, οι πιο άμεσες συνδέσεις με την ψυχαναλυτική ομαδική ψυχολογία είναι εκείνες με τη συντηρητική ψυχιατρική παράδοση στην Αγγλία κατά τη διάρκεια του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου από την οποία ήταν τόσο εντυπωσιασμένος ο Λακάν.¹⁹

Οι έννοιες της δημιουργικής εργασίας και της συλλογικής δράσης, που εκλαμβάνονται από τον μαρξισμό ως τα δύο πιο ισχυρά προσδιοριστικά χαρακτηριστικά της ανθρώπινης φύσης, συσκοτίζονται κατά συνέπεια από τη λακανική ψυχανάλυση και το να ακολουθήσουμε τη γραμμή των ανέκδοτων υποστηρικτών του Άλτουσέρ σύμφωνα με την οποία δεν υπάρχει καμιά απολύτως ανθρώπινη φύση, είναι απλά σα να μας καταπίνει ολόκληρους μια ιδιαίτερα λυσσαλέα αντι-μαρξιστική εκδοχή μιας οιονεί λακανικής κοινωνικής θεωρίας.²⁰ Αφήνουμε εδώ κατά μέρος τις παθοβιογραφικές περιγραφές των μελετημένων κινήσεων που έκανε ο Λακάν για να επιστρατεύσει στήριξη από μια σειρά διαφορετικών σημειώντων προσωπικοτήτων· θερμές παρακλήσεις και επίσημες επιστολές σε εκκλησιαστικούς ηγέτες και στο γαλλικό Κομμουνιστικό Κόμμα (PCF) δείχνουν ότι ο Λακάν δεν ήταν ούτε χριστιανός ούτε κομμουνιστής.²¹

Από την άλλη πλευρά, στην οποία εις μάτην θα στραφούμε τώρα για μια επαρκή μαρξιστική απόκριση σε αυτά τα ζητήματα, ο Άλτουσέρ υιοθέτησε επίσης πρότυπα του δομισμού για να αναζωογονήσει μια θεωρητική πρακτική που θα κατανοούσε την ιστορία ως μια «διαδικασία χωρίς κάποιο υποκείμενο»,²² και να συλλάβει το πως η ιδεολογία «αντιπροσωπεύει τη φαντασιακή σχέση των ατόμων με τις πραγματικές τους συνθήκες ύπαρξης».²³ Αυτό τον διευκόλυνε να κατευθύνει μια πορεία μεταξύ του εκ νέου ανακαλυφθέντος «ανθρωπισμού» του γαλλικού Κομμουνιστικού Κόμματος και μιας υποτιθέμενα άτεγκτης —από επιστημονικής απόψεως— περιγραφής του ανθρώπινου υποκειμένου.

18. Lacan, 1988.

19. Lacan, 2000.

20. Βλ. Geras, 1983, για μια μαρξιστική επιχειρηματολογία ενάντια σ' αυτήν την αλτουσεριανή διάσταση.

21. Roudinesco, 1997.

22. Althusser, 1976.

23. Althusser, 1971, σ. 153.

Ενώ του χρειάστηκε κάποια τόλμη για να στρατολογήσει τον Λακάν σε αυτήν την αποστολή, με φόντο μια θλιβερή αυτοκριτική κομμουνιστών αναλυτών, οι οποίοι είχαν διακηρύξει την άποψη ότι η ψυχανάλυση είναι μια «αντιδραστική ιδεολογία»,²⁴ ο «αντι-ανθρωπισμός» του Αλτουσέρ δεν ήταν παρά μια ακόμα κίνηση στο πλαίσιο του συμπλέγματος μηχανογραφιών που απαιτούσε το Κόμμα.²⁵ Επιπρόσθετα, ο Αλτουσέρ υιοθέτησε ιδέες από τον Λακάν οι οποίες θα μπορούσαν, μέσα σ' αυτόν τον συγκεκριμένο τομέα θεωρητικής διεργασίας, να κρατήσουν ζωντανή κάποια εκδοχή του ανθρωπισμού που εκείνος προσχηματικά παραμέριζε· κάτι αλλόκοτα κοντινό με εκείνη την ίδια την ψυχολογία έναντι της οποίας ο Λακάν οίκτιρε τον εαυτό του.²⁶

Η πιο εντυπωσιακή έκφραση αυτού του στοιχείου ψυχολογικοποίησης βρίσκεται στη χρήση που κάνει ο Αλτουσέρ της περιγραφής του σταδίου του καθρέφτη από τον Λακάν.²⁷ Για τον Λακάν, αυτό το «στάδιο» —η θέση στην οποία συγκροτείται το Φαντασιακό— ενσωματώνεται, και είναι αναγκαστικά συνυφασμένο με το Συμβολικό και το Πραγματικό.²⁸ Για τον Αλτουσέρ, ωστόσο, αυτό είναι ένα αυτοπεριορισμένο σημείο φαντασιακής ταύτισης με τη μητέρα, πραγματευόμενο σαν το αρχικό σημείο από το οποίο αναδύεται το υποκείμενο ως ικανό να αναγνωρίζει και να αναγνωρίζεται μέσα σε ιδεολογικά συστήματα.²⁹ Η

24. «Το λιγότερο που μπορεί να πει κανείς για την αναλυτική προσέγγιση είναι ότι αυτή εμποδίζει στον υψηλότερο βαθμό την ελευθερία του να αποδίδονται στα γεγονότα οποιαδήποτε αίτια άλλα από εκείνα που διατυπώνονται αξιωματικά από την ίδια την ψυχανάλυση. Η αναλυτική τεχνική μπορεί να οδηγήσει τον ασθενή μόνο στη μέση της διαδρομής, στο σημείο όπου αυτός αποκτά συνείδηση του μύθου που τον βάραινε, αλλά όχι των βαθιών πηγών εκπόρευσής του. Αυτή του προσφέρει μόνο μια επίπλαστη απελευθέρωση μέσα σε ένα φαντασιακό κόσμο», *Eight French Psychiatrists*, 1949, σ. 19.

25. «Ο Αλτουσέρ ανέπτυξε μια φιλοσοφία της ιστορίας που επέτρεπε την αναγνώριση των πολιτικών διαστρεβλώσεων που υπήρχαν στο εποικοδόμημα της ΕΣΣΔ, αν και διατηρούσε την οικονομική κατηγοριοποίηση της χώρας ως σοσιαλιστικής. Από θεωρητική άποψη, αυτή αποτελούσε μία μείζονα πολιτική πρόοδο σε σύγκριση με τις εξηγήσεις με βάση τη “λατρεία της προσωπικότητας” που προτιμούνταν [sic] από την ηγεσία του Γ.Κ.Κ. Από πολιτική άποψη, αυτή επέτρεπε ένα βαθμό κριτικής για την ΕΣΣΔ και παραχωρούσε στο Γ.Κ.Κ. ένα βαθμό ανεξαρτησίας από το ΚΚΣΕ (CPSU)». **O'Donnell**, 1982, σ. 25.

26. «Ο Αλτουσέρ μπορεί να φαίνεται ότι απορρίπτει την ψυχολογία αλλά την επανεισάγει δια μέσου του Ιδεολογικού Κρατικού Μηχανισμού». **O'Donnell**, 1982, σ. 29.

27. Πρώτα σκιαγραφήθηκε στα Αγγλικά, στο *New Left Review*, ωσάν να επρόκειτο πράγματι για ένα «στάδιο αντικατοπτρισμού», που θα μπορούσε να αποτελεί μέρος μιας αναπτυξιακής περιγραφής (**Lacan** 1968). Σύγκρινε αυτό με τον **Lacan**, 2002.

28. **Lacan**, 1998.

29. «Στη ρίζα του προβλήματος βρίσκεται η επίκληση από τον Αλτουσέρ ενός “ατόμου” το

σχέση που συνάπτει το ατομικό υποκείμενο όσον αφορά τους ποικίλους Κρατικούς Ιδεολογικούς Μηχανισμούς ή το «Απόλυτο Υποκείμενο», είναι μια «φαντασιακή» σχέση³⁰ αντί να είναι πάντα ήδη δομούμενη από το Συμβολικό· και το Πραγματικό ως το τρίτο αναγκαίο στοιχείο υποβιβάζεται από τον Αλτουσέρ στο να συνίσταται σε «πραγματικές καταστάσεις», ως εάν η ψυχανάλυση να ενδιαφερόταν για την «πραγματικότητα» σα μια μεξούρα διαστρεβλωμένων νοήσεων. Κατ' αυτόν τον τρόπο, λοιπόν, ο Αλτουσέρ στριμώνγει τις λακανικές έννοιες σε καλούπια για να κατανοήσει την «ιδεολογία», αλλά κατά τη διαδικασία τις «φαντασιακοποιεί» κι έτσι μετατρέπει αυτό καθ'αυτό το Φαντασιακό σε κάτι που λειτουργεί ως μία έννοια «κλειδί»: αυτή φαινόταν να ανοίγει το δρόμο προς μια μαρξιστική θεωρία της υποκειμενικότητας, αλλά στην πράξη μας κλείδωσε όλο και πιο ερμητικά μέσα στην ιδεολογία ως κάτι αιώνιο και αναπόδραστο.

Το να χρησιμοποιούμε την ψυχανάλυση κατ' αυτόν τον τρόπο για να εξασφαλίσουμε μια θεωρητική κατανόηση σχετικά με την ιδεολογία, καταλήγει κατά συνέπεια στο να διαστρεβλώνουμε αυτό στο οποίο στόχευε ο Λακάν. Στην κλινική πρακτική είναι ζωτικής σημασίας ότι ο αναλυτής επιλαμβάνεται του ρόλου του Φαντασιακού για κάθε συγκεκριμένο αναλύόμενο, έτσι ώστε να μπορεί ο αναλύόμενος να οδηγηθεί στο σημείο όπου θα είναι ικανός να προχωρήσει πέρα και πάνω από τις οδυνηρές κυκλικές διαδρομές που τον κρατούν δεσμώτη κάποιων αντικειμένων επιθυμίας· η ανάλυση είναι η πρακτική της ομιλίας μέσω της οποίας ο αναλύόμενος θα αποδεσμευτεί από το Φαντασιακό ως αιώνιο και αναπόδραστο. Ωστόσο, ο λακανικός ψυχαναλυτής ενδιαφέρεται επίσης για το πως μπορεί εκείνος ο αναλυτής να τοποθετήσει τον εαυτό του μέσα στο Συμβολικό (ως ο Άλλος προς τον οποίο κατευθύνεται ο μη-εγκωικός ανεπίγνωστος «αληθής λόγος») ή μέσα στο Πραγματικό (ως ο

οποίο είναι προ-ιδεολογικό και το οποίο θα πρέπει πράγματι να είναι προ-ιδεολογικό αν είναι σωστή η πλέον θεμελιώδης θέση του Αλτουσέρ (ότι η ιδεολογία είναι η διαδικασία μέσω της οποίας οι άνθρωποι συγκροτούνται ως υποκείμενα). Ο Αλτουσέρ μας έχει δώσει τον χειρότερο από όλους τους πιθανούς κόσμους παρουσιάζοντας ένα μοντέλο του υποκειμένου το οποίο καταφέρνει να εξοβελίζει ή να αποδυναμώνει τις δυνάμεις πολιτικής δράσης των ενήλικων, την ίδια στιγμή που αυτό διατηρεί μεταφυσικές και ουσιοκρατικές παραδοχές γύρω από προ-κοινωνικές ικανότητες του ατόμου-παιδιού». **Barrett**, 1993, σσ. 178-9.

30. «Η δομή κάθε ιδεολογίας, παραποιώντας τα άτομα ως υποκείμενα στο όνομα ενός Μοναδικού και Απόλυτου Υποκειμένου, είναι κατοπτρική, δηλαδή μία δομή αντικατοπτρισμού, και διπλά κατοπτρική: αυτή η κατοπτρική αναπαραγωγή πανομοιότυπων είναι δομικό στοιχείο της ιδεολογίας και διασφαλίζει τη λειτουργία της». **Althusser**, 1971, σ. 168.

άλλος, αντικείμενο άλφα μικρό [objet petit a], ως αινιγματικό αίτιο επιθυμίας που θα ανοίξει μονοπάτια λόγου από το ασυνείδητο).³¹ Στα χέρια του Αλτουσέρ η ψυχανάλυση γίνεται μια πραγμάτευση της ιδεολογίας ασκούμενης από αναλυτές παρά μια «ομιλούσα θεραπεία» ασκούμενη από αναλυόμενους· εκείνο που παραβλέπει αυτός είναι πως οι αναλυόμενοι αλλάζουν πράγματι του μικρούς τους κόσμους μέσα στα όρια των καπιταλιστικών κοινωνικών σχέσεων, καθώς και ότι η διαδικασία της αλλαγής είναι εκείνο που η σύλληψη της έννοιάς του και η σύνδεσή τους μαζί του θα έπρεπε να ενδιαφέρει περισσότερο τους επαναστάτες μαρξιστές. Ο όρος «θεωρητικό» στο έργο του Αλτουσέρ είναι στην πράξη ένα υποκατάστατο για τον όρο «πρακτική», είτε πολιτική είτε ψυχαναλυτική πρακτική.³²

Αυτή η κατάρα

Η επόμενη γενιά —οι «μετα-Αλτουσεριανοί» στον αγγλόφωνο κόσμο— επιδείνωσαν αυτήν τη λανθασμένη ανάγνωση του Λακάν με μια μετατόπιση του ενδιαφέροντος από το Φαντασιακό στο Συμβολικό· η ανάλυση των ιδεολογικών μορφών μπορούσε έτσι να κατευθυνθεί πιο εύκολα προς το πεδίο των «κειμένων» και του «λόγου». Οι ακαδημαϊκές οικειοποιήσεις του Λακάν στα πλαίσια της θεωρίας της λογοτεχνίας ή των κινηματογραφικών σπουδών οι οποίες έτειναν να χρησιμοποιούν τον Αλτουσέρ ως ένα είδος φίλτρου, έπρεπε στη συνέχεια να ξεκαθαρίσουν τους λογαριασμούς τους με την αναπαράσταση του Συμβολικού, ως εάν να ήταν αυτό ένα γιγάντιο φαντασιακό σύστημα ώστε να μπορούν να αναγνωσθούν με κριτικό τρόπο τα γλωσσικά δομημένα πολιτισμικά προϊόντα, και έτσι παρουσιάστηκε και διατηρήθηκε η ελπίδα ότι τα κείμενα μπορούσαν να αποσυναρμολογούνται και να μεταπλάθονται.³³ Στις Η.Π.Α., για παράδειγμα, η μάλλον αρνητική αξιολόγηση

31. Αυτή η τοποθέτηση τίθεται διαφορετικά στο πρώιμο και στο ύστερο έργο του Λακάν, με μια μετατόπιση της έμφασης από το Συμβολικό προς το Πραγματικό.

32. Το έργο του Καστοριάδη θα μπορούσε να αντιπαραβληθεί μ' αυτήν τη θέση, αν και το ύστερο έργο του —στο σημείο όπου αυτός στράφηκε στην ψυχανάλυση— δεν ήταν ούτε μαρξιστικό ούτε, εντέλει, λακανικό· Ο Καστοριάδης ήταν ένας ακτιβιστής από την ομάδα *Σοσιαλισμός ή Βαρβαρότητα* (που αρχικά υπέγραφε ως «Paul Cardan») ο οποίος εκπαιδεύτηκε ως ένας λακανικός, στη συνέχεια αποσκήρτησε από τη σχολή του Λακάν για να ασκήσει πρακτική ως ψυχαναλυτής στην «Τέταρτη ομάδα» και προχώρησε στην επεξεργασία μιας περιβάλλουσας τα πάντα θεωρίας της «φαντασιακής θέσμησης» της κοινωνίας. Βλέπε για παράδειγμα **Castoriadis**, 1987.

33. **Metz, Christian**, *Ψυχανάλυση και κινηματογράφος: Το φαντασιακό σημάϊον*, Αθήνα, Πλέθρον, 2007.

του έργου του Λακάν για το Συμβολικό από τον Τζέιμσον, την οποία αυτός είχε συγχωνεύσει στο κεντρικό θέμα της σημαντικής κριτικής του επισκόπησης του δομισμού και του ρωσικού φορμαλισμού στο «*Η φυλακή της γλώσσας*»,³⁴ αντικαταστάθηκε πέντε χρόνια αργότερα από μια πιο δεκτική εκτίμηση· παρά τούτο, όμως, αυτός ήταν ακόμα επιφυλακτικός για το πως ο πανηγυρισμός της «υποταγής στο Νόμο» και της «υπαγωγής του υποκειμένου στη Συμβολική Τάξη» σήμαινε ότι ένας «σφετερισμός από την πλευρά του συντηρητισμού» αυτού του «καθαρά αντι-ουτοπικού σχήματος» ήταν «αναπόφευκτος».³⁵

Η χρήση της ψυχανάλυσης από τον Τζέιμσον ήταν πιο εξευγενισμένη απ' ό,τι οι απλοποιητικές προσεγγίσεις στα πλαίσια της λογοτεχνικής κριτικής που εικοτολογούσαν σχετικά με τα κίνητρα των διαφορετικών συγγραφέων και των δημιουργημάτων τους, αλλά ήταν ακριβώς η επιμονή του ότι η ανάλυση θα πρέπει να αφορά την παραγωγή και τη δελκτικότητα περίπλοκων ιδεολογικών συστημάτων μέσα στα κείμενα που τον οδήγησε μακριά από αυτήν καθεαυτή τη λακανική ψυχανάλυση. Το Φαντασιακό μετατοπίστηκε στο βάθος του σκηνικού σα να αφορούσε απλά και μόνο τα ιδιοσυγκρασιακά στοιχεία μιας προσωπικής ιστορίας, του συγγραφέα ή των χαρακτήρων του κειμένου, για τα οποία θα μπορούσαν να ενδιαφέρονται οι παιδοψυχίατροι —ένας διαχωρισμός του γνωστικού τομέα που αποτελούσε ανάθεμα για τον Λακάν— και το Πραγματικό ήταν, για τον Τζέιμσον, «*απλά Ιστορία από μόνο του*»,³⁶ μια διατύπωση που τουλάχιστον συλλάμβανε κάτι από την ακατανόητη τραυματική του διάσταση στην ψυχανάλυση.³⁷ Ωστόσο, η κατ' αυτόν τον τρόπο αναγωγή του Πραγματικού σε Ιστορία το μετέτρεψε σε κάτι που θα ήταν δυνατό, στην ιδανική περίπτωση, να αποτελεί αντικείμενο αφήγησης —σα να ήταν η ευρύτερη δυνατή συμβολική τάξη και το *Πρότυπο κείμενο* (Ur-text) για κάθε συγκεκριμένο τοπικό σύστημα σημειωτικής.

34. **Jameson**, 1972.

35. «Από την άλλη πλευρά, αν ανακαλέσουμε στη μνήμη μας ότι για τον Λακάν η «υποταγή στο Νόμο» σηματοδοτεί όχι την απώθηση, αλλά μάλλον κάτι πολύ διαφορετικό και συγκεκριμένο την αλλοτρίωση —με τη διφορούμενη έννοια μέσω της οποίας κατανοείται αυτό το φαινόμενο από τον Χέγκελ, σε αντίθεση με τον Μαρξ— τότε γίνεται προφανής ο τραγικότερος χαρακτήρας της σκέψης του Λακάν και οι διαλεκτικές δυνατότητες που εμπεριέχει αυτή», **Jameson**, 1977, σ. 373.

36. **Jameson**, 1977, σ. 384.

37. «Ακριβώς όπως για τον Λακάν το Πραγματικό είναι εκείνο που είναι ανυπόφορο να αντέξουμε, η Ιστορία για τον Τζέιμσον είναι «εκείνο που πονά»». **Homer**, 1998, σ. 52.

Η αναπότρεπτη ολίσθηση στον αμερικανικού (Η.Π.Α.) τύπου πραγματισμό ως αντίθεση στον ιστορικό υλισμό, ολοκληρώθηκε στην πράξη από θεωρητικούς της Ευρώπης μέσω της συγχώνευσης αναλύσεων της ιδεολογίας με την αναζήτηση ιστορικών συμβιβασμών ταξικο-συνεργατισμικού χαρακτήρα. Αν ο Αλτουσσέρ ήταν ένας από τους σημαίνοντες «πατέρες» της αντιφρονούσας «κινεζικής» φατριάς του δυναστευόμενου από κρίση Γ.Κ.Κ., απασχολημένος με την επεξεργασία μιας νέας «ανθρωπιστικής» τοποθέτησης, τότε οι Λακλάου και Μουφ θα πρέπει να ειπωθούν ως κληρονόμοι της γραμμής της «ιταλικής» φατριάς. Το *Ηγεμονία και Σοσιαλιστική Στρατηγική* περιείχε μόνο τις πλέον στοιχειώδεις αναφορές στον Λακάν,³⁸ αλλά αυτό το ακαδημαϊκό μανιφέστο του ευρωκομμουνισμού που συνεπαγόταν μια σοσιαλδημοκρατική παρεισαγωγή του Γκράμσι ως θεωρητικού του λόγου, μπορούσε τώρα με ευκολία να στρατολογήσει «σημαίνοντα» και «υποκείμενες δέσεις» στις δικές του αναγνώσεις πολιτισμικών κειμένων.³⁹

Ο Λακάν είχε πράγματι διατυπώσει περιγραμματατικά μια θεωρία του λόγου, επιδέξια παρουσιασμένη σε ένα κοινό από ακαδημαϊκούς και ακτιβιστές κατά τη διάρκεια του σεμιναρίου του της περιόδου 1969-1970, με μια μικρή διάσπαρτη ποσότητα ημιμαρξιστικών εννοιών —όπως αυτή της «υπεραπόλαυσης» σα να ήταν το ψυχικό συμπλήρωμα της «υπεραξίας»— για να κολακεύσει τους αριστεριστές συνομιλητές του.⁴⁰ Αλλά το κύριο θεωρητικό ανάπτυγμα σ' αυτό το σεμινάριο για την «αντίστροφη όψη της ψυχανάλυσης», κατευθύνθηκε για μια ακόμα φορά στο ερώτημα της ψυχαναλυτικής πρακτικής και στην αντιδραστική κατακρήμνιση αυτής της πρακτικής εντός της Διεθνούς Ψυχαναλυτικής Εταιρείας. Η χρήση του όρου «λόγος του πανεπιστημίου» για τον ονομαστικό προσδιορισμό της χειρότερης απ' όλες τις σύγχρονες μορφές λόγου, συνετέλεσε στο να εκτεθεί ο τρόπος με τον οποίο επιτυγχάνονταν η τυποποίηση της γνώσης και των δέσεων σταδιοδρομίας, έτσι ώστε εξυπηρετείται η στρατολόγηση και η ένταξη υποψήφιων γραφειοκρατών, με αποτέλεσμα να μετατραπεί η ψυχανάλυση σε μέρος του μηχανισμού πωλήσεων τύπου πυραμίδας της θεραπευτικής κουλτούρας. Η περιγραφή ενός «λόγου του κυρίου» διευκόλυνε τον Λακάν να επιστρατεύσει εγγελιανές κατηγορίες —μια εκδοχή της διαλεκτικής του

38. Laclau και Mouffe, 1985.

39. Βλέπε για παράδειγμα Howarth, Norval και Stavrakakis, 2000.

40. Lacan, 1969-1970.

αφέντη και του δούλου δανεισμένη από τον Κοζέβ— και να λιοιδορήσει τους επαναστατημένους φοιτητές για το ότι αυτό το οποίο φιλοδοξούσαν να αποκτήσουν ήταν ένας νέος αφέντης· η «επανάστασή» τους θα ισοδυναμούσε μόνο με την περιστροφή των κύκλων από θέση σε θέση μέσα στις τέσσερις κατηγορίες λόγου.⁴¹

Η ευδιάκριτα λακανική «θεωρία του λόγου» δίνει πράγματι κάποιο πλεονέκτημα σε ακαδημαϊκούς που εκλαμβάνουν ως αποστολή τους το να ανιχνεύουν μονοπάτια του Συμβολικού και να τα αναπαράγουν ως μια μορφή γνώσης, ακόμα και «κριτικής» γνώσης, στην οποία μπορούν να στρατολογηθούν καινούριοι σπουδαστές.⁴² Ωστόσο, εκείνο που η αποδοχή της θεωρίας του Λακάν περί των τεσσάρων κατηγοριών λόγου παραβλέπει με ευκολία είναι ότι αυτός ενδιαφερόταν κατά κύριο λόγο για το πως ο λόγος του πανεπιστημίου και ο λόγος του κυρίου δομούν και υπονομεύουν το ατομικό ψυχαναλυτικό έργο, με τους λόγους της υστερίας και του αναλυτή να είναι επομένως θεωρητικά και πρακτικά εννοιολογικά πλαίσια για τη διευκόλυνση της αμφισβήτησης — επαναστατική διατύπωση αμφιβολιών από τον αναλυόμενο— και τη διευκόλυνση της διαφοράς, ακόμα και της προσωπικής μεταμόρφωσης. Είναι αλήθεια ότι η «υστερικοποίηση» του αναλυόμενου δεν παράγει άμεσα και αναπόφευκτα ένα καλό επαναστατικό υποκείμενο, όμως είναι μόνο ο λόγος του αναλυτή που μπορεί να επιτρέψει την εμφάνιση αυτής της υστερικής άρνησης της κυριάρχησης· και ίσως είναι ακριβώς μια τέτοια υστερική άρνηση που αποτελεί την προϋπόθεση για επαναστατική υποκειμενικότητα. Τα ταχυδακτυλουργικά τεχνάσματα με σημαίνοντα από «αναλυτές του λόγου» που ασχολούνται με πολιτικά κείμενα και κείμενα πολιτικής τακτικής υποκινούν, αντίθετα, ένα γραφειοκρατικό προσανατολισμό στη γλώσσα· αυτός βρίσκεται μέσα στη σφαίρα της διαφήμισης και των ομάδων εστίασης παρά στη σφαίρα της αλήθειας. Πρόκειται για το αντίθετο της ψυχανάλυσης, το «αντίστροφό» του.

41. «Αυτό που εσείς ως επαναστάτες φιλοδοξείτε ν' αποκτήσετε, είναι ένας Κύριος Θεός. Θα έχετε έναν», Lacan, 1987, σ. 126. Και αυτό το σχόλιο είναι επίσης μια επιστροφή στον Φρόιντ: «Ο θεωρητικός μαρξισμός, όπως έχει υλοποιηθεί στο πλαίσιο του ρωσικού μπολσεβικισμού, έχει αποκτήσει την ενέργεια και τον αυτοδύναμο και αποκλειστικό χαρακτήρα μιας Κοσμοθεωρίας [Weltanschauung], αλλά ταυτόχρονα και μια αλλόκοτη ομοιότητα με αυτό εναντίον του οποίου μάχεται», Freud, 2001γ, σσ. 179-80.

42. Βλέπε για παράδειγμα Bracher, 1993.

Η ανησυχητική στροφή προς τη γλώσσα μέσα σ' αυτόν τον τομέα εργασιακής δραστηριότητας —που είχε ήδη επισημανθεί νωρίς από μαρξιστές⁴³— οδηγήθηκε τελικά σε καρποφορία ώστε να στρώσει καλύτερα το δρόμο για νέες πολιτικές συμμαχίες που σφυρηλατήθηκαν διαμέσου της «ανα-νοηματοδότησης» των ποικίλων όρων της αντιπαράθεσης. Στη συνακόλουθη στροφή στο λόγο που αναπτύσσεται πάνω στη βάση του έργου των Λακλάου και Μουφ, όλες οι κατηγορίες «ταυτότητας» —με την ταξική ταυτότητα ως την πιο ύποπτη απ' όλες— διαλύονται μέσα σε μια σύλληψη του Συμβολικού ως μια συνύφανση κειμένων και ο «ανταγωνισμός» που κάνει αδύνατη την οποιαδήποτε επίτευξη ταυτότητας ή την οποιαδήποτε επίλυση των διαφορών μεταξύ ταυτοτήτων γίνεται το σημείο εστίασης της ανάλυσης· σ' αυτήν τη γραμμή ακαδημαϊκής έρευνας, το σημαίνον «ανταγωνισμός» αυτό καθ'αυτό λειτουργεί ως ένα είδος φετίχ που θα μπορούσε να υπηρετήσει ώστε να αποτραπεί το κλείσιμο της συζήτησης της ιδεολογίας.⁴⁴ Η πολιτική κατεύθυνση του έργου των Λακλάου και Μουφ η οποία παρέσχε κάποια τοπική άρθρωση του ευρωκομμουνιστικού σχεδίου σχεδόν σαν την τελευταία πνοή του σταλινισμού,⁴⁵ οδηγούσε χωρίς έκπληξη προς μία δέση που θα ήταν έκτοτε αυτο-δεδηλωμένα «μετα-μαρξιστική».⁴⁶

Ωστόσο, εκείνοι που έχουν επιχειρήσει την επανεπιβεβαίωση της Λακανικής ψυχανάλυσης στα πλαίσια αυτής της εκδοχής της θεωρίας του λόγου έχουν ήδη ακολουθήσει τους Λακλάου και Μουφ πολύ μακριά σ' αυτόν τον σχετικιστικό δρόμο για να είναι ικανοί να διαμορφώσουν οποιουδήποτε άμεσους δεσμούς με τον επαναστατικό μαρξισμό. Αντ' αυτού, η «πολιτική» αυτή καθ'αυτή παίρνει τη μορφή μιας καρικατούρας και χαρακτηρίζεται ως ένα ανέφικτο πόνημα, με τη μαρξιστική πολιτική να παρουσιάζεται ως ένα από τα εμπόδια για το δρόμο προς τη «ρίζοσπαστική δημοκρατία».⁴⁷ Μετά, όταν ο Λακλάου επικρίνεται

43. Βλέπε για παράδειγμα **Callinicos**, 1982, και **Anderson**, 1983.

44. «...Οι κοινωνικοί ανταγωνισμοί προκύπτουν επειδή οι κοινωνικοί δρώντες αδυνατούν να κατακτήσουν πλήρως την ταυτότητά τους... Το έργο του αναλυτή του λόγου είναι να διερευνά τις διαφορετικές μορφές αυτής της αδυναμίας, καθώς και τους μηχανισμούς μέσω των οποίων ο εμποδισμός της ταυτότητας δομείται με ανταγωνιστικούς όρους από κοινωνικούς δρώντες», **Howarth, Norval** και **Stavrakakis**, 2000, σ. 10.

45. **Mandel**, 1978.

46. **Laclau** και **Mouffe**, 1987.

47. Βλέπε για παράδειγμα **Stavrakakis**, 1999. *Ο Λακάν και το πολιτικό*, εκδ. Ψυχογιός, Αθήνα 2008.

από τους πρώην μαθητές του σχετικά με το ρόλο λακανικών εννοιών όπως η «απόλαυση» —η ανέφικτη ευχαρίστηση «πέρα και πάνω από την αρχή της ηδονής» και έξω από το Συμβολικό, στο Πραγματικό—⁴⁸ αυτός είναι ικανός να απαντήσει ότι, φυσικά, μιλά συνεχώς για την απόλαυση.⁴⁹ Μέχρι τώρα σ' αυτήν τη γραμμή σκέψης τα πάντα έχουν απορροφηθεί μέσα στο Συμβολικό, και κάθε ενοχλητικό ή διασπαστικό στοιχείο της λακανικής θεωρίας έχει ανακτηθεί μέσα στο λόγο.

Το πραγματικό ζήτημα

Η έμπνευση για μεγάλο μέρος του σύγχρονου συγγραφικού έργου που αναπτύσσεται μεταξύ θεωρητικών του λόγου είναι ο πάλαι ποτέ σύμμαχος των Λακλάου και Μουφ, Ζίζεκ· και αυτός, σχεδόν χωρίς καμιά συνεπικουρία, έχει βάλει πάλι στην ατζέντα τη θεωρητική αποκατάσταση των διακοπεισών σχέσεων μεταξύ Μαρξ και Λακάν.⁵⁰ Το πρώιμο έργο του Ζίζεκ ήταν μέρος μιας έντονης θεωρητικής αντιπαράθεσης στη Σλοβενία κατά τη δεκαετία του 1980, που εκείνο τον καιρό αποτελούσε αναπόσπαστο κομμάτι πολιτικής πρακτικής· μια ομάδα θεωρητικών ξεκαθάριζαν τους λογαριασμούς τους με τη γραφειοκρατία και με τον Αλτουσέρ, χρησιμοποιώντας τον Λακάν ως κριτικής σημασίας πηγή.

Πολλά από τα θέματα που επανεμφανίζονται στα γραπτά του Ζίζεκ, αναφορικά με την ιδεολογία⁵¹ για παράδειγμα, είναι εμφανή στο σχόλιο του Rastko Močnik ότι η περιγραφή της «έγκλησης», από τον Αλτουσέρ —μέσω της οποίας η ιδεολογία χαιρετίζει με ενθουσιασμό τα άτομα και τους δίνει υπόσταση ως υποκείμενα— προϋποθέτει ήδη ότι, εν πρώτοις, υπάρχει εκεί ένα υποκείμενο, κάποιο που είναι ικανό να ανταποκριθεί στο κάλεσμα της ιδεολογίας.⁵² Εδώ, σ' αυτήν την κριτική, γίνεται κάποια επεξεργασία της λακανικής φόρμουλας αναφορικά με

48 «Χωρίς να λαμβάνουμε υπόψη την ευχαρίστηση, το λακανικό πλαίσιο στο σύνολό του χάνει το μεγαλύτερο μέρος της επεξηγηματικής του δύναμης», **Glynos** και **Stavrakakis**, 2003, σ. 120.

49. «Με τον όρο “λόγος”, εγώ δεν αντιλαμβάνομαι κάτι που περιορίζεται στο γλωσσικό, κατανοούμενο υπό τη στενή του έννοια, αλλά ένα σχεσιακό σύμπλεγμα, ένα συστατικό στοιχείο του οποίου είναι η ευχαρίστηση», **Laclau**, 2003, σ. 283.

50. «Η αυστηρά δογματική λακανική προσέγγιση συνδυασμένη επακριβώς με μια μη μετα-μαρξιστική προσέγγιση είναι το ζητούμενο σήμερα», **Žižek**, 1997, στο **Long** και **McGann**, σ. 133.

51. Βλέπε για παράδειγμα **Žižek**, 1989.

52. «...σ' αυτήν την περίπτωση, η συγκρότηση του υποκειμένου θα διέφευγε της επιστημικής διακαιοδοσίας του ιστορικού υλισμού», **Močnik**, 1993, σ. 139.

τη μεταβίβαση, σύμφωνα με την οποία ο αναλυόμενος αποδίδει το χαρακτηριστικό της γνώσης σε ένα «υποκείμενο που υποτίθεται ότι γνωρίζει»⁵³, αυτήν τη φορά ως διαμόρφωση μιας “διυποκειμενικής δομής”», στην οποία υπάρχει «η σχέση της ταύτισης με το “υποκείμενο που υποτίθεται ότι πιστεύει”».⁵⁴ Αυτό είναι ένα κεντρικό θέμα που ο Ζίζεκ χρησιμοποιεί στο δικό του μετέπειτα έργο.⁵⁵ Για τον Μοσνίκ, ο Λακάν αποτελεί έναν τρόπο επιστροφής στον Φρόιντ, «τον υλιστή», για τον οποίο «το όλον είναι το αναληθές» και αυτός ο υλισμός φέρεται επομένως να είναι πολύ κοντά σε μια μαρξιστική θεώρηση της «αυταπάτης της ολότητας ως το αποτέλεσμα ιδεολογικής ολοποίησης».⁵⁶ Ενάντια σε κάθε αυταπάτη συνοχής και στην ιδέα ότι υπάρχει κάποια ολοποιός γνώση η οποία μπορεί να ανευρεθεί κάτω από το σύνολο των σημαινόντων που συγκροτούν την ιδεολογία και τα συνακόλουθα φαντασιωτικά στοιχεία της, φτάνουμε να δούμε ότι υπάρχει το τίποτα: «τίποτα παρά το χάσμα που κάνει την κοινωνική δομή να είναι το μη όλον, το χάσμα της ταξικής πάλης».⁵⁷

Το μάθημα ότι δεν υπάρχει τίποτα, ότι είναι οι γελοιώδεις φαντασιώσεις που μας εγκολλούν με τα αντικείμενά μας αυτό που συνιστά το υλικό των σημαινόντων, είναι πράγματι κάτι που ένα υποκείμενο σε λακανική ψυχανάλυση ενδέχεται να φτάσει να γνωρίζει. Όταν ο αναλυτής είναι ικανός να «επιτύχει απόλυτη διαφορά»⁵⁸, τότε ο αναλυόμενος μπορεί, ίσως, ακόμα και να παραιτηθεί από αυτές ως ένα υποκείμενο που υποτίθεται ότι γνωρίζει, και να συνειδητοποιήσει καθώς αντικρούει εκείνη τη θεμελιώδη φαντασιακή σχέση με το αντικείμενό του μικρό *a* που δόμησε το ποιος ήταν, ότι τίποτα δεν μπορεί να προέλθει από το τίποτα σε μια στιγμή υποκειμενικής ένδειας.⁵⁹

Αλλά είναι πράγματι αυτό το «τίποτα» απλώς άλλο ένα όνομα για την ταξική πάλη, ισοδύναμο με την αδυνατότητα οποιασδήποτε συνεκτικής ολοποίησης του κοινωνικού πεδίου; Γιατί δε θα μπορούσε το μάθημα που είναι δυνατόν να αποκομισθεί από τη συγκεκριμένη σχέση

53. «Κάθε φορά που αυτή η λειτουργία μπορεί για το υποκείμενο να ενσωματώνεται σε κάποιο άτομο, είτε πρόκειται για έναν αναλυτή είτε όχι, η μεταβίβαση...εδραιώνεται», Lacan 1979, σ. 233.

54. Močnik, 1993, σ. 141.

55. «...Το θεμελιώδες, συστατικό γνώρισμα της συμβολικής τάξης», Žižek, 2002a.

56. Močnik, 1993, σ. 149.

57. Močnik, 1993, σ. 152.

58. Lacan, 1979, σ. 276.

59. Lacan 1979, σ. 273.

που δομεί και αποδομεί κάποιος στο πλαίσιο της ανάλυσης να είναι επίσης η μη ύπαρξη κάποιου πράγματος όπως η ταξική πάλη, ότι δηλαδή αυτή καθεαυτή η ιστορική υλιστική κριτική της πολιτικής οικονομίας χρησιμεύει στο να κλείσει ή να γεμίσει ένα «κενό» ή μια «έλλειψη» στο υποκείμενο, και ότι ο πολιτικός αγώνας ελκύει τους ακτιβιστές μέσα σε μια φαντασιακή σχέση με τους ταγούς τους οι οποίοι θα εκπληρώσουν τη λειτουργία των «υποκειμένων που υποτίθεται ότι πιστεύουν»; Αυτό είναι ακριβώς το συμπέρασμα στο οποίο έχουν φτάσει κάποιοι από τους λακανικούς υπέρμαχους της «ριζοσπαστικής δημοκρατίας». ⁶⁰ Για τον Ζίζεκ, η «ταξική πάλη» χρησιμοποιείται για να σηματοδοτήσει έναν ανταγωνισμό που διατρέχει οποιαδήποτε προσπάθεια να μετατρέψουμε το κοινωνικό σε ένα πλήρες ευεργετικό σύστημα, μια αντιληπτική αδυνατότητα που θα απογοητεύει εκείνους που θέλουν να βελτιώσουν τον καπιταλισμό, αλλά μια απαραίτητη αδυνατότητα που επίσης θα εμποδίζει εκείνους που θέλουν να τον ανατρέψουν. Η εργατική τάξη δεν είναι —στην κοσμοθεωρία του Ζίζεκ— μια τάξη που θα αγωνιστεί για να αναλάβει την εξουσία και να καταργήσει ταυτοχρόνως τον εαυτό της μέσα σε αυτήν καθεαυτή τη διαδικασία της σοσιαλιστικής επανάστασης. Για τον Ζίζεκ, το «εμπόδιο» ή ο «ανταγωνισμός» που αυτός επαναλαμβάνει επίμονα και βασανιστικά, είναι η συνθήκη της δυνατότητας για την ύπαρξη του καπιταλισμού· η απομάκρυνση αυτού του εμποδίου θα σήμαινε την απώλεια αυτής της ίδιας της παραγωγικότητας που γεννάται μέσα από αυτό, «*αν απομακρύνουμε το εμπόδιο, τότε εξανεμίζεται αυτή η ίδια η δυνατότητα που αντικρούεται μέσω αυτού του εμποδίου*». ⁶¹ Σε πείσμα κάποιας ρητορικής που κυκλοφορεί περιστασιακά για να ενοχλεί τους ομολογούς του Λακλάου, ο Ζίζεκ δε διαλογίζεται πάνω και πέρα από τους ορίζοντες του καπιταλισμού. ⁶²

60. «Αυτός είναι ένας από τους τρόπους με τους οποίους η δημοκρατία ταυτίζεται με το σύμπτωμα (τον καταστατικό ανταγωνισμό του κοινωνικού που συνήθως παρουσιάζεται ως τίποτα άλλο παρά ένα απλό επιφανόμενο) και αντικρούει τη φαντασίωση της αρμονικής κοινωνικής τάξης πραγμάτων: εγκαθιστώντας την έλλειψη στη θέση της αρχής της κοινωνικής οργάνωσης», **Stavrakakis**, 1999, σ. 136. Ο Λακάν και το πολιτικό.

61. **Žižek**, 2002β, σ. 275.

62. «...αν αυτή η ριζοσπαστική επιλογή σπλητεύεται από κάποιους φιλόδημους φιλελεύθερους ως Αριστεροφασισμός, ας είναι!», **Žižek**, στο **Butler, Laclau και Žižek** 2000, σ. 326.

Ο Ζίζεκ δεν είναι μαρξιστής, αλλά αυτό δεν αποτελεί το κύριο ζήτημα που μας ενδιαφέρει εδώ.⁶³ Αν και στρέφεται στην εξέταση πολιτικοοικονομικών φαινομένων στα πλαίσια ερμηνευτικών σχολίων και κριτικής, και με μια ρητορική στην οποία είναι διάχυτη η μαρξιστική ορολογία,⁶⁴ αυτό αποτελεί απλώς μια ευκαιρία να ξεδιπλώσει θέματα από τη γερμανική ιδεαλιστική φιλοσοφία. Και παρότι γίνεται συχνή επίκληση του Λακάν, αυτό δεν είναι παρά ένα θεωρητικό πλαίσιο για την ανάγνωση του Χέγκελ (και περιστασιακά του Σέλλινγκ). Έτσι, όταν ο Ζίζεκ επικαλείται τη λακανική ψυχανάλυση —σα μια πρακτική αυτοεξέτασης διαμέσου της οποίας η αλήθεια του ασυνειδήτου μπορεί παρά μόνο να μισοειπωθεί— ως ένα περίγραμμα για πολιτική δράση, τότε οδηγούμαστε πολύ μακριά από τον επαναστατικό μαρξισμό.⁶⁵

Την ίδια στιγμή που υπάρχει μια αμείλικτη απο-ουσιολογικοποίηση κοινωνικών κατηγοριών σ' αυτήν τη γραμμή συγγραφικού έργου, συχνά υπάρχει επίσης μια μυθιστορηματοποίηση ηρωικών ατομικών πράξεων άρνησης, και εδώ η αντίληψη της έννοιας του Πραγματικού από τον Λακάν γίνεται η λυδία λίθος για κάτι που θα μπορούσε να ήταν μια εκρηκτική δύναμη έξωθεν του Συμβολικού και του Φαντασιακού. Αυτό δε γίνεται πουθενά σαφέστερο παρά στην απεικόνιση από τον Ζίζεκ του χαρακτήρα της ηδικής ψυχαναλυτικής «πράξης», η οποία θα «αγγίξει το πραγματικό» και έτσι θα αλλάξει τις συμβολικές συντεταγμένες ενός βιόκοσμου.⁶⁶ Στη συνέχεια, το παράδειγμα μαχητικών φυσιολογικών πιστών απέναντι σε μια αγωνιστική επιδίωξη εμφανίζεται ταχυδακτυλουργικά ξανά και ξανά σε μια παράδοση σειράς προσωπικοτήτων η οποία εκτείνεται από τον Απόστολο Παύλο (πιστού προς το Χριστό), στον Λένιν (πιστού προς το Μαρξ) και στον Λακάν (πιστού προς τον Φρόιντ). Αυτή η εννοιολογική απόσπαση ατόμων από το ιστορικό τους πλαίσιο συσκοτίζει, κατ' αυτόν τον τρόπο, ό,τι είναι αυθεντικά επανα-

63. Βλέπε **Parker** 2004.

64. Η έννοια «*extimacy*» —εξωτερικευμένη οικειότητα, οικεία εξωτερίκευση— που ο Jacques-Alain Miller (1994) επεξεργάζεται ωφέλιμα μέσα από τα γραπτά του Λακάν για να διερευνήσει την «κλοπή της ευχαρίστησης/απόλαυσης» στη ρατσιστική φαντασίωση, για παράδειγμα, εξορύσσεται και αναλαμβάνει έργο από τον Ζίζεκ (π.χ., 1990).

65. Βλέπε, για παράδειγμα, τον ισχυρισμό ότι θα πρέπει να ερμηνεύουμε αντί να επιχειρούμε να αλλάξουμε τον κόσμο, «*το πρώτο καθήκον σήμερα είναι ακριβώς το να μην υποκύψουμε στον πειρασμό να δράσουμε, να παρέμβουμε άμεσα και να αλλάξουμε τα πράγματα*», **Žižek**, 2002β, σ. 170.

66. «*Αυτή είναι η Λακανική πράξη στην οποία η άβυσσος της απόλυτης ελευθερίας, αυτονομίας, και ευθύνης, συμπίπτει με την απόλυτη αναγκαιότητα: Νιώθω υποχρεωμένος να εκτελέσω την πράξη ως ένα αυτόματο, χωρίς στοχασμό (απλά πρέπει να το κάνω, δεν είναι ένα ζήτημα στρατηγικής σκέψης)*» **Žižek**, 2002γ, σ. 69.

στατικό στον μαρξισμό —την έμφαση που δίνει αυτός στη δημιουργική συλλογική δράση η οποία προεικονίζει σοσιαλιστικές μορφές οργάνωσης— και σύρει τον Ζίζεκ σε κάποιες από τις πλέον αντιδραστικού χαρακτήρα ταυτίσεις με εκείνους τους οποίους θαυμάζει πάρα πολύ. Στο βαθμό που παραμένει πιστός στην ψυχανάλυση, αυτή η πίστη είναι προς το δεσμό παρά προς την κλινική πρακτική, και συγκεκριμένα προς το σημερινό της ταγό Jacques Alain-Miller, τον «καλό» Στάλιν.⁶⁷

Ο Ζίζεκ είναι ένας αριστοτεχνικός σταλινικός που πελαγοδρομεί από την πραγματιστική πολιτική στον ακραίο αριστερισμό και κάθε φορά με μια σεκταριστική στηλίτευση εκείνων τους οποίους χαρακτηρίζει ως «υστερικούς επαναστάτες» ή «κομφορμιστές φιλελεύθερους⁶⁸». Στο τοπίο των αλληλοκτόνων αντιπαραθέσεων του γαλλικού Κομμουνισμού των δεκαετιών του 1960 και 1970, ο Ζίζεκ βρίσκεται μεταξύ των «κινεζικού προσανατολισμού» Αλτουσεριανών και των «ιταλικού προσανατολισμού» (Λακλάου-Μουφ) μετα-μαρξιστών, ως η μπουρζουά καρικατούρα του «Ρώσου» ολοκληρωτιστή, υπέρ της επανεπιβεβαίωσης του κομματικού μηχανισμού και της πιστής αφοσίωσης στον «αγώνα».⁶⁹

Διαλεκτική διαφορά

Αυτές οι τρεις προσπάθειες σύνδεσης του Λακάν με τον Μαρξ απέτυχαν από τη στιγμή που δόθηκε προτεραιότητα στη λεπτομερή θεωρητική ερμηνεία πάνω και πέρα από την κλινική και πολιτική πρακτική, κατέστη πλέον εφικτός ο διαχωρισμός μιας από τις τρεις τάξεις —του Φαντασιακού, του Συμβολικού ή του Πραγματικού— από την υποχρεωτικά δεμένη σε κόμπο μεταξύ τους σχέση, καθώς και η συνακόλουθη αποφασιστική πορεία με λανθασμένα ερωτήματα που ήταν αναπόφευκτο να δώσουν αφορμή για απαντήσεις, οι οποίες δε θα ήταν ούτε λακανικές ούτε μαρξιστικές.

67. Žižek, 2002β, σ. 316.

68. Βλέπε για παράδειγμα Žižek, 1998.

69. Ο Μπαντιού αποτελεί σχετικό αναφορικό σημείο ταύτισης για τον Ζίζεκ έτσι ώστε να κάνει πιο αιχμηρή τη δική του θέση εδώ. Ο Μπαντιού, που προσφέρει πράγματι κάποιους νέους τρόπους στοχασμού της σχέσης μεταξύ “ηθικής” και “κοινότητας” αναφορικά με το Πραγματικό, βασίζει τη δουλειά του σε αυτό που αποδέχεται ότι συνιστά την ιστορική ήττα του Μαρξισμού, και η εκ μέρους του χρήση του Λακάν αποτελεί ένα φιλοσοφικό καταφύγιο για μια νέα λογική της πολιτικής δράσης και όχι ένας τρόπος σύνδεσης της προσωπικής αλλαγής με τη Σοσιαλιστική επανάσταση. Βλέπε για παράδειγμα Badiou, 1988, Hallward, 2003.

Υπάρχει μια σημαντική διάσταση της ψυχανάλυσης, η πραγμάτευση της οποίας, στα πλαίσια των οικειοποιήσεών της από την κοινωνική θεωρία, γίνεται με μια «νοικοκυρεμένη» σκόπιμα παρερμηνευτική προχειρότητα: μια διάσταση στην οποία ακόμα δεν έχουμε δώσει προσοχή και η οποία είναι ότι πρόκειται για μια θεωρία και πρακτική τόσο της σεξουαλικότητας και της σεξουαλικής διαφοράς όσο και του ασυνειδήτου. Πώς θα μπορούσαμε να εντάξουμε αυτό το στοιχείο σεξουαλικότητας στην πολιτική θεωρία και πρακτική; Ένας τρόπος είναι να παρατηρήσουμε ότι ο ανταγωνισμός ανάμεσα στη σφαίρα του ατομικού και σ' εκείνη του κοινωνικού θα μπορούσε κάλλιστα να χαρακτηριστεί ως κάτι που μοιάζει με την περίφημη «αδυνατότητα» αρμονικής σχέσης που χρησιμοποιούσε ο Λακάν για να περιγράψει τη σεξουαλική διαφορά,⁷⁰ αλλά ακόμα και τότε αυτή η άκρως αφηρημένη διατύπωση απαντά μόνο σε έναν ήδη υπεργενικευμένο γρίφο. Αντίθετα, αν αποφασίζαμε να ρωτήσουμε σε τι θα ήταν χρήσιμη η λακανική ψυχανάλυση ως ένα συγκεκριμένο στοιχείο της πάλης των τάξεων και σε σχέση με ποιες συγκεκριμένες όψεις της μαρξιστικής επαναστατικής δραστηριότητας, τότε θα ήταν ίσως ωφέλιμο να εστιάσουμε στο ρόλο της σεξουαλικής διαφοράς και στο σημείο που αυτή συναντιέται με την ταξική πάλη. Το κλειδί εδώ είναι ο διαχωρισμός ανάμεσα στη «δημόσια» και την «ιδιωτική» σφαίρα ζωής υπό τις συνθήκες του καπιταλισμού και ο αντίστοιχος προς αυτόν διαχωρισμός μεταξύ της στερεοτυπικής αρσενικότητας και θηλυκότητας.⁷¹ Φυσικά, το σημείο τομής των αλληλεπικαλυπτόμενων και αμοιβαία ενισχυόμενων αξόνων της καπιταλιστικής εκμετάλλευσης και της πατριαρχικής καταπίεσης έχει δουλευτεί πιο έντονα από φεμινιστές παρά από μαρξιστές.⁷²

Παλαιότερες γενιές ριζοσπαστών ψυχαναλυτών που είχαν επιχειρήσει να αναπτύξουν θεωρίες προσωπικής αλλαγής σε σύνδεση με την επαναστατική πολιτική είχαν, εξ ανάγκης, καταστήσει τη θεματική της «σεξουαλικής επανάστασης» ζωτικής σημασίας στοιχείο της δουλειάς τους.⁷³ Αλλά ολοένα και πιο συχνά το «φύλο» που θα καθοδηγούσε την επανάσταση γινόταν αντικείμενο ουσιολογικοποίησης και μετατρε-

70. «Ο μαρξισμός του Λακάν δεν υπήρξε ποτέ μπροστά στην αναγνώριση αυτής της ανυπότακτης δυσαρμονίας. Ο Λακάν του μαρξισμού υπήρξε πράγματι ως η περιχαρής αλλά τελικά αλλοτριωτική παραγώγιση μιας προβαλλόμενης αρμονίας», Valente, 2003, σ. 172.

71. Zaretsky, 1976.

72. Βλέπε για παράδειγμα Haraway, 1991.

73. Βλέπε για παράδειγμα Fenichel, 1977.

πόταν σε μια αυτάρκη δύναμη που μπορούσε και έπρεπε να οδηγηθεί στην επιφάνεια.⁷⁴ Ο Λακάν δείχνει, αντιθέτως, πως η δέσμιση ενός ομιλούντος υποκειμένου είναι επίσης και ταυτόχρονα η δέσμιση μιας άλλης όψης στην ομιλία, ενός άλλου τόπου που είναι το ασυνείδητο, μέσα στο οποίο οι συνδεδεμένες με λιμπιντικές δυνάμεις αναπαραστάσεις απολαμβάνουν την ισχύ τους λόγω αυτής καθεαυτής της διαδικασίας εκδίωξής τους από τη γλώσσα της καθημερινότητας και τη συνήθη συνείδηση. Το υπερεγώ, για παράδειγμα, τρέφεται έτσι από την ένοχη συναίσθηση ότι υπάρχει κάτι επιθυμητό που δεν πραγματοποιείται πλήρως και που συνεχώς στέλνει πίσω την εντολή για ευχαρίστηση· το σεξ συνεγείρεται όσο και τίθεται υπό απαγόρευση.⁷⁵

Είναι αυτό που μας παρέχει έναν νέο τρόπο στοχασμού της προβληματικής της σεξουαλικής διαφοράς, έτσι ώστε η «αδύνατη» σεξουαλική σχέση να είναι καταστατικός παράγοντας σε ό,τι αφορά τις φαντασιώσεις για το τι είναι πράγματι οι άνδρες και οι γυναίκες· και, από την πλευρά του άνδρα, σε ό,τι αφορά τη φαντασίωση για το σε ποια γυναίκα έχει πρόσβαση ως κάτι πάνω και πέρα από τη Συμβολική τάξη, κάτι πάνω και πέρα από τη φθίνουσα «φαλλική απόλαυση» στην οποία είναι φυλακισμένος ο «άνδρας».⁷⁶ Υπάρχει φυσικά ο πειρασμός, σ' αυτήν την εξήγηση, να εξιδανικεύσουμε τη «γυναίκα» —ένα μοτίβο που όλο και πιο αποτελεσματικά διατηρεί στη δέση του τον υποβιβασμό της—⁷⁷ και έτσι, για να την προχωρήσουμε παραπέρα, είναι απαραίτητο να δώσουμε κάποια προσοχή στην ιστορική δέσμιση αυτής της αδύνατης σεξουαλικής σχέσης καθώς και στην εξιδανίκευση που τη συνοδεύει.⁷⁸

Για παράδειγμα, η εκδήλυνση είναι μέρος της λογικής του καπιταλισμού που διαλύει τις σχέσεις της πυρηνικής οικογένειας και τους «παραδοσιακούς» ρόλους που έχουν απονεμηθεί στους άνδρες και στις γυναίκες· παράλληλα με τη στρατολόγηση των γυναικών στο εργατικό δυναμικό ως επίτιμων ανδρών και με την καταστροφή της «ιδιωτικής» σφαίρας που είχε απονεμηθεί στις γυναίκες υπάρχουν και αντίστοιχες,

74. Βλέπε για παράδειγμα **Reich**, 1972.

75. «Ο γονέας του ίδιου φύλου εμφανίζεται στο παιδί ταυτόχρονα ως ο φορέας της σεξουαλικής απαγόρευσης και ως το παράδειγμα της παραβίασής της», Lacan, 1980, σ. 191.

76. «Πρέπει να διαφωνήσουμε με τις φιλοσοφικές βάσεις της Λακανικής ψυχανάλυσης χωρίς να αρνηθούμε την κοινωνική πραγματικότητα του φαλλικού προνομίου σε γλώσσα και αναπάρσταση και ως εκ τούτου τη δυσκολία επιβεβαίωσης του “θηλυκού” “feminine”», **Segal**, 1999, σ. 67.

78. «...η ψυχανάλυση δεν είναι μια εισήγηση για μια πατριαρχική κοινωνία, αλλά μια ανάλυση μίας πατριαρχικής κοινωνίας», **Mitchell**, 1974, σ. xv.

ορισμένες φορές απέλπιδες, προσπάθειες επανεύρεσης εκείνης της χαμένης δηλυκότητας· αυτό είναι φανερό σε μοτίβα που σχετίζονται με την ανατροφή των παιδιών στην οποία οι άνδρες αναζητούν πρόσβαση σχεδόν το ίδιο ένδερμα με τις γυναίκες, καθώς και στον «συναισθηματικό μόχθο» μέσω του οποίου οι άνδρες φαντάζονται ότι θα μάθουν να είναι τόσο αποτελεσματικοί όσο και οι γυναίκες στην αισθητικότητα της απόδοσής τους κι έτσι θα νιώθουν πράγματι κάτι βαθιά μέσα τους.⁷⁹

Η εκδήλωση του καπιταλισμού συνοδεύεται επίσης τώρα και από την άνοδο της ψυχοθεραπείας, μιας σφαίρας εργασίας παραδοσιακά συνδεδεμένης με τις γυναίκες, αλλά στην οποία οι άνδρες γίνονται τώρα πιο ισχυροί, όπως επίσης και στην ψυχανάλυση ως μια πιο «αυστηρή», στερεοτυπικά ανδρική, δραστηριότητα, στο πλαίσιο της οποίας άνδρες και γυναίκες προσπαθούν να επαναανακαλύψουν τη δηλυκή πλευρά του εαυτού τους.⁸⁰ Στη λακανική ψυχανάλυση, ωστόσο, αυτή η διαδικασία της «εκδήλωσης» επιστρατεύεται αλλά ταυτόχρονα γίνεται και ζήτημα προβληματισμού· καθώς χρησιμοποιείται ως εργαλείο αλλά συγχρόνως εξετάζεται και μέσα από το τι θα ήταν δυνατό να ειπωθεί ως μια «προσωπική-πολιτική» διαδικασία που ανοίγει το δρόμο στη δηλυκότητα σαν κάτι που είναι υποχρεωτικά καταπιεσμένο ώστε να μπορεί να λειτουργεί ο καπιταλισμός, αλλά με τρόπο που αρνείται να την ουσιολογικοποιήσει ή να την εξιδανικεύσει. Η «υστερικοποίηση» του αναλυόμενου, για παράδειγμα, είναι μια εκδήλωση της θέσης του υποκειμένου που αμφισβητεί τον κύριο και αναπτύσσεται με βάση τις πλέον πρώιμες και κριτικής σημασίας παρατηρήσεις στην ιστορία της ψυχανάλυσης, σύμφωνα με τις οποίες η υστερία δεν περιοριζόταν στις γυναίκες. Αλλά αυτή η εκδήλωση δεν είναι σαγηνευμένη από φαντασιώσεις για το τι είναι πράγματι μια γυναίκα, επειδή η ακύρωση της «δηλυκότητας» είναι το σημείο εκείνο στο οποίο ο οποιοδήποτε φύλου αναλυόμενος γνωρίζει όχι μόνο ότι δεν υπάρχει αρμονική σεξουαλική σχέση, αλλά και ότι «η γυναίκα» δεν υπάρχει.⁸¹

77. «Υπάρχουν λίγοι μόνο μορφωμένοι άνθρωποι στους οποίους οι δύο τάξεις της τρυφερότητας και της αισθησιακότητας έχουν συγκεραστεί σωστά· ο άνδρας σχεδόν πάντα νιώθει τον σεβασμό του για εκείνη τη γυναίκα που δρα ως ένας περιορισμός για τη σεξουαλική του δραστηριότητα, και αναπτύσσει πλήρη σεξουαλική ικανότητα μόνον όταν βρίσκεται με ένα υποβαθμισμένο σεξουαλικό αντικείμενο», Freud, 2001d, σ. 185.

78. «...η ψυχανάλυση δεν είναι μια εισήγηση για μια πατριαρχική κοινωνία, αλλά μια ανάλυση μίας [πατριαρχικής κοινωνίας]», Mitchell, 1974, σ. xv.

79. Βλέπε για παράδειγμα Hochschild, 1983.

80. Verhaeghe, 1999.

81. Lacan 1998, σ. 81.

Στη διαδικασία αυτής της αμφισβήτησης και μεταμόρφωσης, αυτής της εξέγερσης ενάντια στο κανονιστικό και παθολογικοποιητικό συμβολικό υλικό που έχει συγκροτήσει το ατομικό υποκείμενο, κάποιες από τις εξατομικευμένες και αυτοαναιρούμενες αναπαραστάσεις ευτυχίας υπό τις συνθήκες του καπιταλισμού υπόκεινται επίσης σε αυστηρή εξέταση και αλλαγή. Ο στερεοτυπικός καταμερισμός επιδεκτικότητας και υποταγής σε αρσενικούς και θηλυκούς ρόλους, η κατοχή κοινωνικά εκτιμώμενων εμπορευματικών αγαθών και η απατηλή ελευθερία από την αυθαίρετη εισβολή άλλων ξένων προς εμάς, μπορούν, όλα, να γίνουν με αναλυτικό τρόπο κατανοητά ως «ιδεολογικά», αλλά αυτές οι αναπαραστάσεις είναι αλυσοδεμένες μεταξύ τους με διαφορετικούς τρόπους σε διαφορετικούς χρόνους. Ακόμα και αν τα πολιτικά προτάγματα εδώ δεν είναι αλληλοσυμπληρωματικά, υπάρχουν τρόποι με τους οποίους είναι πιθανό να συμπίπτουν· οι επαναστάτες μαρξιστές, για παράδειγμα, δεν είναι ενάντια στην «ιδεολογία» αυτή καθεαυτή, αλλά στον τρόπο με τον οποίο αποπνίγεται η συλλογική δημιουργική δραστηριότητα, ορισμένες φορές από εκείνους που εντοπίζουν παντού την ιδεολογία και οι λακανικοί ψυχαναλυτές ασχολούνται με τα ψεύδη που τα ιδεολογικά μοτίβα επιτρέπουν να λέει στον εαυτό του κάποιο συγκεκριμένο υποκείμενο, ψεύδη τα οποία αυτό προσάπτει στο σύμπτωμά του.

Η ψυχανάλυση παρέχει ένα πλούσιο λεξιλόγιο για την περιγραφή της υποκειμενικότητας, αλλά όχι ως ένα σύνολο σημαινόντων που θα μπορούσαν να χρησιμοποιούνται για να συμπληρώνουν ή να υποκαθιστούν την πολιτική ανάλυση. Ίσως να υπάρχει κάτι προ-εικονιστικό στο να μπορεί κανείς να δίνει προσοχή σε —και να μοιράζεται με άλλους— όψεις συναισθηματικής ύπαρξης που συνήθως καταπνίγονται, καταστέλλονται και αρκετές φορές απωθούνται, ως μια συνάρτηση της μισθωτής εργασίας. Η σχεδόν ανυπόφορα έντονη διαλεκτική σχέση μεταξύ μαρξιστών και φεμινιστών έχει οδηγήσει σε αλλαγές στην πολιτική πρακτική στους κύκλους των μαρξιστών και ίσως να είναι μόνο αυτή η σχέση που τόσο σύντομα επισημάνθηκε εδώ, η οποία θα καθιστούσε τη λακανική ψυχανάλυση με άτομα ικανή να συνεισφέρει στη μαρξιστική επαναστατική πρακτική.

- Adorno, Theodor** 1967, «*Sociology and psychology I*», *New Left Review*, 46: 67-80.
- Althusser, Louis** 1971, *Lenin and Philosophy, and Other Essays*, London: New Left Books.
- Althusser, Louis** 1976, *Essays in Self-Criticism*, London: New Left Books.
- Anderson, Perry** 1983, *In the Tracks of Historical Materialism*, London: Verso.
- Badiou, Alain** 1998, *Ethics: An Essay on the Understanding of Evil*, London: Verso. *Η ηθική: Δοκίμιο για τη συνείδηση του Κακού*, μτφρ. Β. Σκολίδης-Κ. Μπόμπας, Αθήνα, Scripta, 1998.
- Barrett, Michèle** 1993, «*Althusser's Marx*», στο *The Althusserian Legacy* επιμ.: Ε. Ann Kaplan και Michael Sprinker, London: Verso.
- Butler, Judith**, *Ernesto Laclau and Slavoj Zizek* 2000, *Contingency, Hegemony, Universality: Contemporary Dialogues στο the Left*, London: Verso.
- Callinicos, Alex** 1982, *Is There a Future for Marxism?*, London: Macmillan.
- Castoriadis, Cornelius** 1987, *The Imaginary Institution of Society*, Cambridge: Polity Press. *Η Φαντασιακή Θεσμίση της Κοινωνίας*, εκδ. Ράππα, Αθήνα 1981.
- Eight French Psychiatrists (Bonnafe, Follin, Kestemberg, Kestemberg, Lebovici, Le Guiland, Monnerot και Shentoub)* 1949, «*Psychoanalysis: A Reactionary Ideology*», *Marxism and Masses*, 2, 9: 10-27.
- Fenichel, Otto** 1977, «*Psychoanalysis as the Nucleus of a Future Dialectical Materialist Psychology*», *American Imago*, 24: 290-311.
- Freud, Sigmund** 2001a, «*Civilization and Its Discontents*» (1930), στο *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of S. Freud*, τ. XXI, London, Vintage, The Hogarth Press and the Institute of Psycho-Analysis. *Ο πολιτισμός πηγή δυστυχίας, το μέλλον μιας αναπάτης: Η δυσφορία μέσα στον πολιτισμό*, μτφρ. Γιώργος Βαμβαλής, Αθήνα: Επίκουρος, 1994.
- Freud, Sigmund** 2001b, «*Group Psychology and the Analysis of the Ego*» (1921), στο *The Standard Edition* ό.π.
- Freud, Sigmund** 2001c, «*New Introductory Lectures on Psycho-Analysis*» (1933), στο *The Standard Edition* ό.π. *Νέα σειρά των παραδόσεων για την εισαγωγή στην ψυχανάλυση*, μτφρ. Κ. Τρικεριώτη, εκδ. Επίκουρος, Αθήνα 1977.
- Freud, Sigmund** 2001d, «*On the Universal Tendency to Debasement in the Sphere of Love*» (1912), στο *The Standard Edition* ό.π.
- Geras, Norman** 1983, *Marx and Human Nature: Refutation of a Legend*, London: Verso.
- Glynos, Jason and Yannis Stavrakakis** 2003, «*Encounters of the Real Kind: Susing out the Limits of Laclau's Embrace of Lacan*», *Journal for Lacanian Studies*, 1, 1: 110-128.
- Greeley, Robin Adèle** 2001, «*Dalí's Fascism; Lacan's Paranoia*», *Art History*, 24, 4: 465-92.
- Hallward, Peter** 2003, *Badiou: A Subject to Truth*, Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Haraway, Donna J.** 1991, *Simians, Cyborgs, and Women: The Reinvention of Nature*, London: Free Association Books.
- Hochschild, Arlie** 1983, *The Managed Heart: The Commercialisation of Feeling*, Berkeley: University of California Press.
- Homer, Sean** 1998, *Fredric Jameson: Marxism, Hermeneutics, Postmodernism*, Cambridge: Polity Press.
- Howarth, David, Aletta Norval and Yannis Stavrakakis**, eds, 2000, *Discourse Theory and Political Analysis: Identities, Hegemonies and Social Change*, Manchester: Manchester University Press.
- Jameson, Fredric** 1972, *The Prison-House of Language: A Critical Account of Structuralism and Russian Formalism*, Princeton: Princeton University Press.
- Jameson, Fredric** 1977, «*Imaginary and Symbolic in Lacan: Marxism, Psychoanalytic Criticism, and the Problem of the Subject*», *Yale French Studies*, 55/56: 338-95.
- Kovel, Joel** 1988, *The Radical Spirit: Essays on Psychoanalysis and Society*, London: Free Association Books.
- Lacan, Jacques** 1968, «*The Mirror-Phase as*

- Formative of the Function of the I*», *New Left Review*, 51: 71-7.
- Lacan, Jacques** 1969-1970, *The Seminar of Jacques Lacan*, Book XVII, *Psychoanalysis Upside Down / The Reverse Side of Psychoanalysis*.
- Lacan, Jacques** 1979, *Four Fundamental Concepts of Psycho-Analysis*, Harmondsworth: Penguin. *Οι τέσσερις θεμελιώδεις έννοιες της ψυχανάλυσης* (1964), μεταγραφή κειμένου από τον Ζακ Αλαίν-Μιλνέρ, μτφρ. Ανδρομάχη Σκαρπαλέζου, επιμ. Γιώργος Χειμωνάς, Αθήνα, εκδ. Κέδρος-Ράππα, 1982.
- Lacan, Jacques** 1980, «*The Oedipus Complex [Les complexes familiaux dans la formation de l'individu (1948)]*», *Semiotext(e)*, 4, 1: 190-200.
- Lacan, Jacques** 1987, «*Impromptu at Vincennes (1969)*», October, 40: 116-27.
- Lacan, Jacques** 1988, «*Logical time and the assertion of anticipated certainty: A new sophism*», *Newsletter of the Freudian Field*, 2: 4-22.
- Lacan, Jacques** 1998, *On Feminine Sexuality, The Limits of Love and Knowledge, 1972-1973: Encore, The Seminar of Jacques Lacan*, Book XX, New York: W.W. Norton and Company.
- Lacan, Jacques** 2000, «*British Psychiatry and the War*», *Psychoanalytical Notebooks of the London Circle*, 4: 9-34.
- Lacan, Jacques** 2002, *Écrits: A Selection*, New York: W. W. Norton and Company.
- Laclau, Ernesto** 2003, «*Discourse and Jouissance: A Reply to Glynos and Stavrakakis*», *Journal for Lacanian Studies*, 1, 2: 278-285.
- Laclau, Ernesto** and **Chantal Mouffe** 1985, *Hege-
mony and Socialist Strategy*, London: Verso.
- Laclau, Ernesto** and **Chantal Mouffe** 1987, «*Post-Marxism Without Apologies*», *New Left Review*, 166: 79-106.
- Lagache, Daniel** 1953, «*Some Aspects of Transference*», *International Journal of Psycho-Analysis*, 34: 1-10.
- Lévi-Strauss, Claude** 1963, *Structural Anthropology*, New York: Basic Books.
- Long, Andrew** and **Tara McGann** 1997 «*Slavoj Žižek Interviewed by Andrew Long and Tara McGann*», *Journal for the Psychoanalysis of Culture and Society*, 1, 2: 133-137.
- Macey, David** 1994, «*Thinking with Borrowed Concepts: Althusser and Lacan*», in *Althusser: A Critical Reader* edited by Gregory Elliott, Oxford: Blackwell.
- Mandel, Ernest** 1971, *The Formation of the Economic Thought of Karl Marx*, London: New Left Books. *Γένεση και εξέλιξη των οικονομικών θεωριών του Κ. Μαρξ 1843-1863*, μτφρ. Σταύρος Καμπουρίδης, εκδ. Ζαχαρόπουλος Σ. Ι., Αθήνα 1975.
- Mandel, Ernest** 1978, *From Stalinism to Eurocommunism: The Bitter Fruits of 'Socialism in One Country*, London: New Left Books.
- Mandel, Ernest** 1979, *Revolutionary Marxism Today*, London: New Left Books.
- Metz, Christian** 1982, *The Imaginary Signifier: Psychoanalysis and the Cinema*, Bloomington: Indiana University Press.
- Miller, Jacques-Alain** 1994, «*Extimité*», in *Lacanian Theory of Discourse: Subject, Structure and Society* edited by Mark Bracher, Marshall W. Alcorn, Ronald J. Corthell and Françoise **Massardier-Kenney**, New York: New York University Press.
- Mitchell, Juliet** 1974, *Psychoanalysis and Feminism*, Harmondsworth: Penguin.
- Močnik, Rastko** 1993, «*Ideology and Fantasy*» in *The Althusserian Legacy* edited by E. Ann Kaplan and Michael Sprinker, London: Verso.
- O'Donnell, Paddy** 1982, «*Lucien Sève, Althusser and the Contradictions of the PCF*», *Critique*, 15: 7-29.
- Parker, Ian** 2004, *Slavoj Žižek: A Critical Introduction*, London: Pluto Press.
- Reich, Wilhelm** 1972, *Sex-Pol: Essays 1929-1934*, New York: Vintage Books.
- Roudinesco, Elisabeth** 1990, *Jacques Lacan & Co.: A History of Psychoanalysis in France, 1925-1985*, London: Free Association Books.
- Roudinesco, Elisabeth** 1997, *Jacques Lacan: An Outline of a Life and a History of a System of Thought*, Cambridge: Polity Press. *Σχεδιάγραμμα μιας ζωής, ιστορία ενός συστήματος σκέψης*, μτφρ. Νίκος Ηλιάδης, εκδ. Ίνδικτος, Αθήνα 2007.

- Saussure, Ferdinand** de 1974, *Course in General Linguistics*, London: Fontana. *Μαθήματα γενικής γλωσσολογίας*, μτφρ. Φ. Δ. Αποστολόπουλου, Αθήνα, Παπαζήσης 1979.
- Segal, Lynne** 1999, «*Cautionary Tales: Between Freud and Feminism*», *Constellations*, 6, 1: 61-79.
- Stavrakakis, Yannis** 1999, *Lacan and the Political*, London: Routledge. *Ο Λακάν και το πολιτικό*, μτφρ. Αλέξανδρος Κιουπκιολής εκδ. Ψυχογιός, Αθήνα, 2008.
- Strachey, James** 1934 «*The nature of the therapeutic action of psycho-analysis*», *International Journal of Psycho-Analysis*, 15: 127-59.
- Strachey, John** 1937, «*Introduction*», in **Reuben Osborn**, *Freud and Marx: A Dialectical Study*, London: Victor Gollancz Ltd.
- Valente, Joseph** 2003, «*Lacan's Marxism, Marxism's Lacan (from Žižek to Althusser)*», in *The Cambridge Companion to Lacan* edited by Jean-Michel Rabaté, Cambridge: Cambridge University Press.
- Zaretsky, Eli** 1976, *Capitalism, the Family, and Personal Life*, London: Pluto Press.
- Žižek, Slavoj** 1989, *The Sublime Object of Ideology*, London: Verso. *Το υψηλό αντικείμενο της ιδεολογίας*, μτφρ. Βίκυ Ιακώβου, επιμ. Γιάννης Σταυρακάκης, εκδ. Scripta, Αθήνα 2006.
- Žižek, Slavoj** 1990, «*Eastern Europe's Republics of Gilead*», *New Left Review*, 183: 50-62.
- Žižek, Slavoj** 1998, «*Psychoanalysis in Post-Marxism: The Case of Alain Badiou*», *The South Atlantic Quarterly*, 2: 235-63.
- Žižek, Slavoj** 2002a, *Revolution at the Gates: A Selection of Writings from February to October 1917: V. I. Lenin*, edited with an Introduction and Afterword by **Slavoj Žižek**, London: Verso.
- Žižek, Slavoj** 2002b, «*The interpassive subject*», <http://www.lacan.com/interpass.htm> (accessed 2 December 2002).
- Žižek, Slavoj** 2002c «*The Real of Sexual Difference*», in *Reading Seminar XX: Lacan's Major Work on Love, Knowledge, and Feminine Sexuality* edited by Suzanne Barnard and Bruce Fink, New York: State University of New York Press.

Ο **Ian Parker** είναι καθηγητής Ψυχολογίας στο Manchester Metropolitan University, συνδιευθυντής του Discourse Unit (<http://www.discourseunit.com>), αρχισυντάκτης της *Επίσης Επιθεώρησης Κριτικής Ψυχολογίας* (Annual Review of Critical Psychology) και γραμματέας του Ψυχαναλυτικού Μπτρώου του Manchester (Manchester Psychoanalytic Matrix). Ασκεί πρακτική ως αναλυτής και είναι μέλος του Κέντρου Φροϋδικής Ανάλυσης και Έρευνας (Centre for Freudian Analysis and Research), της Εταιρείας της Νέας Λακανικής Σχολής του Λονδίνου (London Society of the New Lacanian School) και του Συλλόγου Ψυχαναλυτών του Η.Β (College of Psychoanalysts-UK). Στα βιβλία του περιλαμβάνεται το *Lacanian Psychoanalysis: Revolutions in Subjectivity*, εκδ. Routledge, 2010.

Η **Ελένη Δημητριάδου**, που μετέφρασε το κείμενο του Ian Parker στην ελληνική, ζει και εργάζεται ως μεταφράστρια και επιμελήτρια κειμένων στη Θεσσαλονίκη. Είναι υποψήφια διδάκτωρ του τμήματος Ψυχολογίας στο Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών επιστημών, μετά από προπτυχιακές και μεταπτυχιακές σπουδές στην Κοινωνιολογία και την Κοινωνική Ανθρωπολογία στο Πανεπιστήμιο Concordia του Montréal, στον Καναδά. Ως μεταφράστρια και επιμελήτρια κειμένων, η εργασία της επικεντρώνεται κυρίως σε πανεπιστημιακά συγγράμματα, βιβλία και δοκίμια από τους χώρους των κοινωνικών, πολιτικών και ανθρωπιστικών επιστημών.